

Docentenhandleiding Verkenning Recht van Spreken

1. Waarom deze Verkenning?

In deze Verkenning over “Vrijheid van meningsuiting” is getracht een lessenserie te ontwerpen die kennis van literatuur koppelt aan vaardigheden en leerlingen veelal zelfstandig aan het werk zet. Het inhoudelijk doel is om de leerlingen vanuit (historische) literatuur te laten denken en onderzoek te laten doen het universele verschijnsel ‘recht van spreken’. Vrijheid van meningsuiting is een klassiek grondrecht dat gewaarborgd wordt door artikel 7 van de Grondwet en artikel 10 van het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM). Maar is die vrijheid van meningsuiting wel zo vanzelfsprekend? En kunnen we eigenlijk echt zeggen wat we ergens van vinden of zijn er toch ongeschreven regels die op de achtergrond bepalen wat we wel en niet kunnen zeggen?

Door leerlingen bewust te maken van het feit dat literatuur in de Nederlandse samenleving door de eeuwen heen een constante rol gespeeld heeft, laat je leerlingen zien dat ze deel uitmaken van een groter historisch geheel. Zo draagt deze lessenserie bij aan hun socialisatie en persoonsvorming. In deze verkenning gaan de leerlingen onderzoek doen naar personages in gedrukte literatuur (*Van den vos Reynaerde*, Vondels *Palamedes* en de *Max Havelaar*) die openlijk kritiek uiten op de autoriteiten, de zogenaamde waarheidssprekers (naar een concept van Michael Foucault). De literatuur is immers een geschikt medium om je mening te geven, soms anoniem, soms openlijk. Leerlingen onderzoeken aan de hand van een literair werk welke machtsprocessen deze waarheidsspreker zichtbaar maakt.

Waar literatuuronderwijs de leerling vaak een literair werk laat lezen en dit werk vervolgens in de historische context laat plaatsen om het literaire werk beter te begrijpen, probeert deze Verkenning de leerling het verband tussen de context en het literaire werk te laten onderzoeken. Literatuur wordt zo een object van onderzoek. Leerlingen leren nadenken over vragen als: “welke mening wordt er verkondigd in dit boek”, “waarom koos de schrijver ervoor zijn mening via literatuur te verkondigen”, “komt deze mening overeen met de algemeen gangbare opvattingen in die tijd” en “tegen welk heilig huisje trapt deze schrijver?”.

Leerlingen leren zo dat het concept “vrijheid van meningsuiting” in de Nederlandse literatuur altijd een rol heeft gespeeld. De discussies die hierover heden ten dage worden gevoerd (en stap 1 begint met zo’n discussie), zijn niet nieuw. Voor het goed in perspectief kunnen plaatsen van dergelijke discussies (wat is er nou echt aan de hand, wat zeggen deze discussies over de politieke macht) kan deze Verkenning helpen.

2. Beoogde voorkennis van de leerlingen

De verkenning op niveau 3 (‘gevorderd’) is bedoeld voor leerlingen in vwo 5/6. Zij hebben voor het succesvol afronden van alle opdrachten enige voorkennis nodig over de Nederlandse literatuurgeschiedenis. Met name dat die geschiedenis in tijdvakken op te delen is, en dat in elk tijdvak de relatie tussen literatuur en samenleving anders is. Daarnaast moeten ze beschikken over de lees-,

schrijf- en onderzoeksvaardigheden die vwo 5/6 leerlingen al dan niet binnen het schoolvak Nederlands al opgedaan hebben.

Leesvaardigheid

Leerlingen moeten in staat zijn complexe teksten te lezen, aangezien zij enkele (semi-)wetenschappelijke teksten nauwkeurig moeten kunnen lezen. Daarnaast moeten zij in staat zijn historische bronnen te lezen en hierin de hoofd- en bijzaken kunnen onderscheiden. Ze moeten in teksten de standpunten en de argumenten kunnen ontdekken en deze in eigen woorden kunnen omschrijven en conclusies kunnen trekken over de mening van de auteur of waarheidsspreker in relatie tot de gangbare maatschappelijke opvattingen.

Schrijfvaardigheid

Leerlingen moeten voor de schrijfopdrachten in deze verkenning in staat zijn om informatie uit aangeboden materiaal (teksten, filmpjes) te verzamelen en te verwerken in schriftelijke antwoorden. De leerlingen werken aan enkele korte opdrachten en aan een grote afsluitende opdracht (een presentatie die moet aansluiten bij het publiek (hun medeleerlingen)).

Onderzoeksvaardigheid

Leerlingen moeten in staat zijn aspecten te formuleren op basis waarvan ze hun onderzoeksmateriaal analyseren. Die aspecten vloeien voort uit hun onderzoeksvraag en uit het theoretisch kader dat ze wordt aangereikt. Op basis van hun analyse moeten leerlingen vervolgens in staat zijn een interpretatie/conclusie te formuleren en presenteren.

3. Voorbereiding

Leerlingen kunnen zelfstandig aan deze Verkenning werken in een computerruimte op school of via een laptop. Ze hebben een leeg word-document nodig voor het rapporteren over de antwoorden op de opdrachten. Daarnaast is een goed werkende internetverbinding wenselijk, omdat de leerlingen in elke stap verschillende bronnen op het internet moeten raadplegen. Voor het afspelen van de filmpjes hebben de leerlingen eventueel een koptelefoon of oortjes nodig.

De tijdsbesteding van deze Verkenning bedraagt ongeveer 5 x 4 uur (4 uur per stap).

4. Doelstellingen van deze Verkenning

In de opdrachten bij deze Verkenning gaan de leerlingen zelf aan de slag. Ze raadplegen bij elke stap eerst het aangegeven materiaal (veelal via downloadlinks) en maken vervolgens de opdrachten bij die stap. Bij de opdrachten beantwoorden leerlingen vragen of moeten de leerlingen op zoek naar extra materiaal. Hun antwoorden of bevindingen noteren de leerlingen in een word-document. Hierbij geven ze telkens duidelijk aan welke stap en welke opdracht het betreft. Leerlingen delen het document in aan de hand van de opdrachten, waarbij ze werken met aparte subtitels en alinea's voor de verschillende taken die ze voorzien van een opdrachtnummer. Uiteindelijk voegen ze alle opdrachten samen in één groot portfolio: dat kun je als docent af en toe inzien, of je kunt het aan het eind laten inleveren. Dit

portfolio bevat ook de grote eindopdracht. De docent beoordeelt het hele portfolio op basis van correctheid, originaliteit en kwaliteit.

5. Leerdoelen

De Verkenning Vrijheid van meningsuiting in de literatuur spoort leerlingen aan om een onderzoekende houding aan te nemen. Via uitdagende opdrachten, die niet alleen de vakkennis van leerlingen verrijken, maar ook hun creatief en probleemoplossend vermogen versterken, maken leerlingen kennis met het onderzoeksthema Vrijheid van Meningsuiting in de literatuur. Een leerling die de Verkenning Vrijheid van meningsuiting in de literatuur heeft afgerond, beschikt over de volgende kennis en vaardigheden:

- De leerling heeft inzicht in het begrip Vrijheid van meningsuiting in relatie tot het politiek discours en literatuur;
- De leerling weet dat het begrip Vrijheid van meningsuiting in de Nederlandse wet verankerd is;
- De leerling weet dat literatuur gebruikt kan worden om deze Vrijheid van meningsuiting te gebruiken;
- De leerling heeft inzicht in de relatie tussen literatuur en waarheid;
- De leerling weet op welke wijze via een tekstanalyse op de functie van literatuur als waarheidsspreker gefocust kan worden;
- De leerling kent de theorie van Michael Foucault over de waarheidsspreker;
- De leerling weet hoe Foucault de waarheidsspreker als literaire techniek analyseert en inpast in zijn idee over teksten als onderdeel van een discours;
- De leerling kan zelfstandig een discoursanalyse maken;
- De leerling weet dat het fenomeen waarheidsspreker mogelijk duidt op politieke onrust;
- De leerling kan de rol van de waarheidsspreker in dat discours beschrijven en verklaren;
- De leerling heeft inzicht in de werking van een discoursanalyse;
- De leerling heeft kennis genomen van de waarheidsspreker in *Palamedes* van Vondel;
- De leerling heeft kennis van het discours rondom *Van den Vos Reynaerde*.
- De leerling heeft de belangrijkste passages van de *Max Havelaar* gelezen;
- De leerling heeft kennis van het discours bij de *Max Havelaar*;
- De leerling weet welke waarheid wordt verkondigd in de *Max Havelaar*;
- De leerling weet van welke technieken de auteur van *Max Havelaar* gebruik maakt om de waarheidsspreker geloofwaardigheid te geven;
- De leerlingen weet wat het geldende discours was ten tijde van het verschijnen van de *Max Havelaar*.
- De leerling kan aangeven in hoeverre de waarheidsspreker in *Max Havelaar* een politieke crisis of politieke onrust aankondigde.

6. Opbouw van de Verkenning

Stap 1: nieuwsgierigheid prikkelen

De Verkenning start met een introductie, waarin de leerling nieuwsgierig wordt gemaakt. De nieuwsgierigheid wordt geprikkeld door een actuele casus (rond de politicus Baudet).

Stap 2: nieuwsgierigheid volgen

In stap 2 leren de leerlingen dat literatuur een middel kan zijn om je mening te verkondigen en tegen heilige huisjes aan te trappen. Leerlingen verdiepen zich in het Ezelproces dat in 1966 tegen Gerard Reve

werd aangespannen vanwege vermeende godslastering. Ze bekijken hoe literatuur kan worden gebruikt om tegen heilige huisjes aan te trappen omdat je je als schrijver kunt verschuilen achter een personage. Ze leren dus dat een controversieel personage uit een boek rechtsvervolging kan ontlopen (want wat is fictie en wat is waarheid?).

Stap 3: onderzoeken/analyseren

Vervolgens wordt in stap 3 gekeken naar de het literair werk *Van de vos Reynaerde*. De leerling brengt aan de hand van tekstfragmenten uit *Van de vos Reynaerde* in kaart welke vorm de auteur kiest om zijn boodschap te verwoorden en wat die boodschap dan is.

Stap 4: onderzoeken/analyseren en interpreteren

In stap 4 verdiept de leerling zich in de theorie van Foucault. Hij/zij maakt kennis met zijn theorie over de waarheidsspreker in de literatuur en leren dat er “onzichtbare machten” zijn die bepalen wat er door wie waarover gezegd kan worden (het ‘discours’). De leerling bestudeert een artikel van Paijmans waarin het discours rond Vondels *Palamades* in kaart wordt gebracht. Aan de hand van dit artikel van Paijmans stellen de leerlingen zelf de stappen op die moeten worden genomen bij een discoursanalyse.

Stap 5: onderzoeken/analyseren/interpreteren en concluderen

Vervolgens gaat de leerlingen zelf een discoursanalyse maken van de *Max Havelaar*. Welke machtsprocessen zijn daarin zichtbaar worden? De leerlingen bekijken aan de hand van de *Max Havelaar* welke waarheid in dit boek wordt verteld, hoe de auteur ervoor zorgt dat deze waarheidsspreker in zijn boek geloofd wordt en tegen welk heilig huisje deze waarheidsspreker aantrapt. Tot slot analyseren de leerlingen of de waarheidsspreker in *Max Havelaar* inderdaad een voorbode is van een politieke verandering of crisis. Nadat de leerlingen individueel een aantal stappen hebben doorlopen, maken ze als eindopdracht in een groepje een presentatie over waarin ze antwoord geven op de hoofdvraag van deze stap namelijk: “In hoeverre is er in *Max Havelaar* een waarheidsspreker aan het woord die een tegengeluid verkondigt, en is dit een aanwijzing dat er een politieke crisis was?”

7. Beoordelingsmodel

Stap 1

Opdracht 1: in het antwoord laat de leerling zien hoe Baudet zowel de schrijver als het hoofdpersonage ziet als medestanders in de politieke strijd die hij zelf voert. De leerling geeft ook argumenten voor die zienswijze. Waar spreekt Baudet de schrijver op aan, welke rol heeft het hoofdpersonage kennelijk voor hem persoonlijk als lezer?

Opdracht 2: in het antwoord moet duidelijk worden dat Baudet kennelijk een meerwaarde ziet in het gebruiken van een schrijver/literatuur om als politicus zijn politieke punt te maken. Wat is die meerwaarde precies, hoe zie je dat aan Baudets argumenten? Heeft literatuur voor hem een (waarheids)waarde en is die daarom interessant om te citeren, of zit het argument voor hem meer in de persoon van de schrijver?

Opdracht 3: de leerling moet eerst een goed idee hebben van wat zo'n nu.nl-artikeltje inhoudt. Het is dus een kort nieuwsberichtje waarin een nu.nl-redacteur een inzicht deelt over de relatie tussen Baudet, literatuur en politiek.

Stap 2

Opdracht 1.

De leerlingen maken een schema naar eigen inzicht. Belangrijk is dat alle facetten van beide begrippen erin voorkomen, en ook de relaties daartussen. Waar bevindt zich *parrhesia*, visueel gezien, in/bij/rond een discours of misschien zelfs meerdere discoursen? Daarbij kan het helpen te bedenken dat *parrhesia* een recht van was deelhebbers aan de volksvergadering tijdens de Atheense democratie. Wanneer sofisten de kiezers een gemakkelijke waarheid op de mouw spelden om makkelijk stemmen te winnen (bijvoorbeeld: alle belastingen gaan omlaag), dan hadden deelhebbers het recht om op te staan en te zeggen: 'dat is een te simpele voorstelling van zaken; dat kun je nooit waarmaken.' Dit recht werd ingevoerd omdat zulke waarheidsprekers bescherming nodig hadden; ze werden door de bevolking uitgejouwd en aangevallen. De kiezers wilden de ongemakkelijke waarheden niet aanhoren en dachten misschien wel dat ze door de waarheidsprekers uit te schakelen het probleem ook oplosten.

Opdracht 2.

De leerling onderbouwt zijn of haar persoonlijke mening. Een mogelijk antwoord kan zijn: een uitspraak in een literaire tekst waarvan iemand meende dat deze beledigend of kwetsend was, moet in zijn context worden bekeken. Als zo'n tekstpassage een acceptabele bedoeling heeft binnen de hele tekst, zou van rechtsvervolgning moeten worden afgezien, zo luidde de opvatting. Als de schrijver niet de bedoeling had iemand te kweten, is de belediging geen strafbaar feit.

Opdracht 3

De leerling zou moeten beschrijven hoe de casus Verhulst in breder (Europees, historisch) perspectief wordt geplaatst. Hoe ging men met deze kwestie in recente verleden om, hoe staan schrijvers nu tegenover de mogelijkheid tot godslastering? In het antwoord kijkt de leerling als het goed is naar het niveau van auteur, tekst en personage. Op welke van de drie heeft *parrhesia* betrekking?

Stap 3

Opdracht 2.

Tekstfragment A – boeren/dorpelingen

De boeren/dorpelingen worden als dom, lomp, misvorm, geil en wreed afgeschilderd met name op Lamfroits erf. Het dorp blijkt in hoofdzaak bevolkt te worden door lieden van laag allooi. Precies het soort 'dorpren ende doren' die Willem in de proloog al had afgeraden om naar dit verhaal te luisteren. Met duivels plezier beschrijft Willem de dorpelingen die Bruun te grazen nemen. Alles aan hen is krom en afzichtelijk, en bovendien houden ze er weinig verfijnde vechttechnieken op na.

Tekstfragment B – de geestelijkheid

De pastoor houdt zich niet aan de kerkelijke voorschriften wat betreft celibaat en kuisheid. Hij blijkt getrouwd te zijn met een vrouw, genaamd Julocke. Deze naam zal iets betekenen als 'Jou lok ik'. Ook gaat hij zijn boekje ver te buiten door misbruik te maken van het aflaat. (Aflaat = een kwijtschelding van die tijdelijke straffen die je na de vergeving van de zonden hier of in het vagevuur nog zou moeten ondergaan). Hij bekommert zich alleen maar om zijn eigen vrouwe, en niet om vier andere 'edele

parochianen' die in het water terecht zijn gekomen. Bovendien belooft hij degene die Julocke zal redden jaar en dag straffeloos zondigen; Willem heeft kennelijk geen hoge pet op van de wijze waarop de lagere geestelijkheid met de aflat omspringt. In elk geval biedt de zorg van de pastoor om Julocke aan Bruun de mogelijkheid om te ontsnappen.

Tekstfragment C – de adel

Nobel en Gentel laten zich misleiden door hebzucht naar geld en meer vermogen. Willem geeft op deze manier de adel ervan langs door ze als corrupt en geldgierig af te schilderen. Nobel en Gentel vergeven Reinaert namelijk uit begeerte naar de schat en laten de dader gaan. Hiermee wordt ook gewezen de zwakheden van het rechtssysteem en op gezinspeeld dat Nobel een partijdige rechter is. Nobel, het toonbeeld van de adel en macht, kiest uiteindelijk voor persoonlijk gewin. Het rechtssysteem staat of valt met integriteit, de betrouwbaarheid, van degenen die het recht moeten handhaven.

Opdracht 3.

Het genre van de dierenverhalen is een literair genre. De 'omgekeerde wereld' van het dierenverhaal waarin dieren op menselijke wijze spreken en handelen, is bijzonder geschikt om mensen op indirecte wijze iets duidelijk te maken. Een dierenverhaal toont het publiek de wereld in spiegelbeeld: dieren treden handelend, denken en sprekend op alsof het mensen zijn. Mensen worden daarentegen doorgaans als domme, instinctieve en redeloze wezens afgeschilderd. Door het publiek deze spiegel voor te houden, wordt daarmee in feite gezegd: 'Kijk maar eens goed hoe jullie je in feite gedragen'. Zo kan de schrijver om zonder mensen bij name te noemen, op een aangename wijze commentaar of kritiek geven verpakt in een manier waarop het er in de mensenwereld aan toe gaat.

Stap 4

Opdracht 2

Belangrijk is te zien dat veel verschillende soorten teksten worden gebruikt: voorwoorden, ambtelijke stukken, gedichten. De spreiding geeft aan dat ideeën breder voorkwamen: gedeeld werden door verschillende mensen, in verschillende contexten gebruikt. Juist dat duidt op het bestaan van een discours, een gedeeld referentiekader.

Opdracht 3

Het argument 'waarheid', zo laat die zoektocht zien, wordt door beide partijen in het conflict gebruikt. In het antwoord moet uit citaten duidelijk worden hoe dat precies gebeurt. Verwijt de ene partij de andere de waarheid te verdraaien, heeft de ene partij het idee de waarheid in pacht te hebben etc.? En hoe worden personages geloofwaardig dan wel juist ongeloofwaardig gemaakt als ze in verband gebracht worden met de waarheid.

Stap 5

Opdracht 2:

Kern van een goed antwoord: Multatuli voelt zich, net als Havelaar in het boek, niet gehoord door het Nederlands bestuur in Nederlands-Indië en neemt ontslag. Hij schrijft daarom deze aanklacht tegen Willem de Derde omdat in zijn naam meer dan 30 miljoen onderdanen worden mishandeld en uitgezogen. Havelaar is niet tegen het kolonialisme, maar wel tegen de uitwassen ervan.

Multatuli klaagde het misbruik van het cultuurstelsel aan. Dat was in 1830 ingevoerd in Nederlands-Indië. Elke inlander moest één vijfde deel van zijn land bebouwen voor de regering en de opbrengst afstaan. Het leverde de Nederlandse schatkist miljoenen op. De lokale bevolking kreeg net genoeg geld om niet van de honger te sterven. Uiteindelijk acht Multatuli Willem III verantwoordelijk, *“als Koning....Keizer van 't prachtige rijk van Insulinde dat zich daar slingert rond de evenaar, als een gordel van smaragd...”*

Multatuli wilde eerherstel voor zichzelf (hij voelde zich ten onrechte niet gehoord) en hij wilde herziening van het cultuurstelsel in Nederlands-Indië, waardoor de inlandse bevolking werd uitgebuit. Na het verschijnen van de roman barstte een hevige discussie los tussen voor- en tegenstanders. Werd de lokale bevolking inderdaad uitgezogen? De manier waarop hij deze zaak aanpakte, druiste in tegen alle ambtelijke regels. Hij toonde geen respect voor de ambtelijke hiërarchie en weigerde de gebruikelijke wegen te bewandelen.

Opdracht 3:

Hier maakt elke leerling een eigen afweging.

Opdracht 4:

Max Havelaar wordt voorgesteld als een eervol man. Hij komt op voor de lokale bevolking, verdedigt zijn eer in een eervol zwaardgevecht, staat voor zijn idealen en weigert zich aan te passen aan de heersende norm dat de inlanders minder zijn dan de Nederlanders. Voor hem is iedereen gelijk. Hij behoort *“die wat hoofd en hart beide aangaat tot de zeldzaamheden. Hij was een vat vol tegenstrijdigheden”*. Hij was: *vlug van begrip, vol liefde voor waarheid en recht, ridderlijk en moedig, maar verspilde, als die andere Don Quichot, zijn dapperheid dikwijls op een windmolen, stipt, ordelijk, en daarbij buitengewoon geduldig. Hij was langzaam en omzichtig in het beoordelen van zaken* (bladzijde 39 en 40 Tekst in Context editie van de *Max Havelaar*).

Opdracht 5:

Batavus Droogstoppel is een koffiehandelaar en een man van zaken. Hij houdt niet van dichters, romanschrijvers en toneelschrijvers want zij vertellen leugens. Hij staat voor waarheid en gezond verstand. Hij gelooft er niet in dat deugd wordt beloond. Hij noemt zichzelf deugdzaam omdat dat blijkt uit zijn liefde voor de waarheid. Daarnaast heeft hij *hartstocht voor zijn vak*. Hij bemoeit zich nooit met dingen die hem niet aangaan. Hij zegt letterlijk: *“Geloof me, alles in de wereld is goed, zo als het is, en ontevreden mensen die altijd klagen zijn mijn vrienden niet”*. Fatsoen gaat hem boven alles. Batavus Droogstoppel staat voor de hypocriete, op geld beluste en zelfingenomen burger die alleen uit is op eigen gewin en zich niet bekommert om de misstanden die er in Nederlands-Indië plaatsvinden. Droogstoppel wordt in het boek afgeschilderd als een humorloze, normatieve ambtenaar, die alleen aan zichzelf denkt. Havelaar is de held, de idealist. De beschrijving van Droogstoppel is eerder negatief, waar de beschrijving van Havelaar positief is. Droogstoppel versterkt met zijn vele irritante eigenschappen de positieve eigenschappen van Max Havelaar.

Opdracht 6:

Eduard Douwes Dekker: geboren in Amsterdam (1820). Op 18^e jaar met koopvaardijchip van vader naar Indië. Begon ambtelijke loopbaan in Batavia. In 1842 werd EDD controleur in Natal. Hier woonde hij

samen met de 13-jarige Si Oepih Keteh. In 1943 wordt hij vanwege een kastekort geschorst en een jaar later weer in dienst genomen. In 1846 trouwt hij met Tine. In 1854 wordt zoon Edu geboren. Op 4 januari 1956 werd EDD benoemd tot assistent-resident van de afdeling Lebak op West-Java. Vanwege een conflict met de resident (Brest van Kempen) werd Dekker ontheven van zijn functie in Lebak. Daarop vroeg EDD ontslag aan. Dat kreeg hij op 4 april 1856. In 1857 vertrok hij gedesillusioneerd en berooid naar Brussel, zonder vrouw en zoon. In 1959 werd hij herenigd met Tine en Edu en dochter Nonni, die in Den Haag gingen wonen. EDD bleef in Brussel. In 1860 schreef EDD binnen een maand als Multatuli (ik heb veel geleden) zijn Max Havelaar. EDD vertrok in 1864 met zijn nieuwe geliefde Mimi naar Duitsland. Hij trouwde met haar in 1875. Hij schreef tot 1877 en stierf in 1887 in Ingelheim in Duitsland. Hij was de eerste Nederlander die gecremeerd werd.

Max Havelaar: Hij komt in Lebak aan als hij 35 jaar is. Hij is bij aankomst in Lebak ook getrouwd, zijn vrouw heet Tine, en heeft een kind. In het elfde hoofdstuk vertelt Havelaar dat hij in Natal zijn loopbaan als begonnen is, als controleur en dat hij daar onterecht geschorst werd vanwege een kastekort. Hij geeft aan daar de de 13-jarige Si Oepih Keteh te hebben gekend, de dochter van een inlands stamhoofd. Max Havelaar wordt aan het eind van het boek niet gehoord door de resident en de gouverneur-generaal, als hij hen op de hoogte wil stellen van de misstanden in Lebak.

Veel Nederlanders waren nog nooit buiten Nederland geweest, laat staan naar Nederlands-Indië. Eduard Douwes Dekker, de schrijver, was in Nederlands-Indië geweest en wist dus wat er daar aan de hand was. Omdat hij de uitbuiting met eigen ogen had gezien, werd hij als geloofwaardig aangemerkt. De Nederlanders waren benieuwd naar zijn ervaringen en gingen daarom zijn boek lezen. Schrijver en politicus Jacob van Lennep (1802-1868) leidde als ‘bezielde schavuit’ een fascinerend leven. Hij kwam uit een voorname Amsterdamse familie, maar koos zijn eigen weg. Van Lennep zat in de Tweede Kamer en was een fervente rokkenjager. Hij was degene aan wie Multatuli zijn manuscript stuurde. Van Lennep zag meteen dat het een *bliksems mooi* boek was.

Hij was een publieke figuur met een gedrevenheid voor het welzijn van de natie. Hij had een hoge opvatting van het schrijverschap en stelde zijn pen in dienst van de **verbetering van de maatschappij**. Maar tegelijkertijd was hij ook de **schavuit** die de moraal aan zijn laars lapte en zijn schrijverschap gebruikte om medeburgers voor paal te zetten. Inwendig is hij het vrije individu van de romantiek eigen normen stelt, maar zijn geboorte verplicht hem tot een uitwendig opvoedend publiek schrijverschap. Hij zag direct de potentie van het boek. Van Lennep voorzag dat het boek bij veel Nederlandse lezers de ogen zou openen over de misstanden in Nederlands-Indië. Van Lennep zorgde voor een uitgever(uitgever de Ruijter), maar Multatuli moest dan wel akkoord gaan met wat veranderingen. Het boek moest minder een pamflet worden en meer literatuur, door echte plaatsnamen en jaartallen eruit te halen. Multatuli protesteerde: ‘het weglaten der data maakt *M.H.* tot een *roman*, - *maar het is geen roman*. ‘t Is eene *geschiedenis*. ‘t Is eene *memorie van grieven*, ‘t Is eene *aanklagt*.’ Van Lennep dwong Multatuli de veranderingen toch af. Hij wilde wel de schrijver Multatuli helpen, maar niet de oproerkraaier. Als Multatuli de openbare mening wilde beïnvloeden, dan moest hij maar een puur pamflet schrijven. Douwes Dekker ontving 1200 gulden en moest afzien van het kopijrecht. Half mei 1860 verscheen de eerste druk, in een oplage van 1300 exemplaren. Het boek was nogal duur; het kostte vier gulden en dat was bijna het weekloon van een arbeider. Van Lennep voelde niets voor een populaire uitgave, omdat hij bang was voor de politieke onrust die het boek teweeg zou kunnen brengen. Zoals Marita Mathijssen in het filmpje zo mooi zegt: “Men was bang voor onrust in toko’s en koffiehuisen”.

Opdracht 7:

In Nederlands-Indië gold het cultuurstelsel waar de lokale regenten in naam van de regering in Nederland de inlanders aan het werk zetten. De inheemse bevolking stond dus onder Javaans bestuur, dat verantwoording schuldig was aan het Nederlands gezag. De Nederlandse ambtenaren werden geacht beleefd, rechtvaardig en geduldig te zijn. De bevolking was van oudsher gewend haar eigen vorsten te gehoorzamen en herendiensten te verrichten. Dat behoorde tot het inheems gewoonterecht. Nu kwamen daar de herendiensten voor het Nederlands gouvernement nog eens bij. Het Nederlandse bestuur moest niet alleen toezien op de uitvoering van het Cultuurstelsel, het had ook de taak de bevolking tegen haar eigen hoofden te beschermen. Dit was een complexe situatie die tot de nodige conflicten leidde.

1848 was een revolutionair jaar in Europa. In Frankrijk trad de koning af en werd de republiek uitgeroepen. Ook elders woedden revoluties. In Nederland waren hier en daar opstootjes. Door deze gebeurtenissen liet koning Willem II op 13 maart 1848 weten bereid te zijn om mee te werken aan een fundamentele herziening van de grondwet. De conservatieve regering diende daarop haar ontslag in. Willem II verklaarde in 24 uur van zeer conservatief zeer liberaal te zijn geworden. Thorbecke en enkele andere liberalen werden aangezocht om een voorstel tot grondwetswijziging te maken. Dit mondde uit in de grondwet van 1848. Hierin kregen de ministers 'ministeriële verantwoordelijkheid' en was de koning onschendbaar. Nederland werd een constitutionele monarchie.

De opkomst van de industrie en de groei van de steden leidden in de tweede helft van de 19de eeuw tot ernstige sociale problemen onder de bevolking. Werkdagen van twaalf uur en meer kwamen voor, ook voor vrouwen en kinderen. De woon- en werkomstandigheden in de grote steden waren vaak mensonterend. Arbeiders verenigden zich in organisaties om daar verandering in aan te brengen. Nederland: In 1848 was onder leiding van de liberaal Thorbecke de grondwet tot stand gekomen. Sinds de grondwet van 1848 had ongeveer elf procent van de mannelijke bevolking kiesrecht. Een deel van de volksvertegenwoordiging bestond uit conservatieven die tegenstanders waren van de grondwet van Thorbecke.

De meeste parlementariërs rekenden zichzelf echter tot de liberale stroming. Maar er kwamen ook protestantse en katholieke volksvertegenwoordigers in de Tweede Kamer en in de laatste decennia van de negentiende eeuw kwamen er ook socialistische Kamerleden.

Een drietal kwesties, de schoolstrijd, de kiesrecht kwestie en de sociale kwestie, veroorzaakten grote politieke tegenstellingen. Deze zorgden ervoor dat Kamerleden zich gingen organiseren in politieke partijen. Kortom: er was in Nederland politiek gezien veel aan de hand. De handel en dus de Nederlandse economie profiteerde van deze uitbuiting. Daarnaast zorgde het ervoor dat de Nederlanders in Nederlands-Indië een bepaalde status hadden, een bepaalde macht, waar zij van profiteerden.

Kritiek werd gegeven door de mensen, zoals Van Lennep, die zich inzetten voor een meer sociale maatschappij en door mensen die opkwamen voor de zwakkeren in de samenleving. Het meest uitgewerkt zijn de reacties van Jacob van Lennep en zijn omgeving. Er worden pogingen aangewend om de publicatie van het boek te verhinderen door bij de conservatieve minister van Koloniën een lucratieve post en eerherstel voor Dekker te bepleiten. Van Lennep vindt dat Max Havelaar weinig nieuws brengt over de knevelarijen in de Oost. Als het boek uitkomt, zouden de namen en data en het slot weggelaten moeten worden: 'De data, in verband met de namen der plaatsen, waar de handeling voorvalt, maken het werk te veel historie, of liever brengen er een positivisme in, dat schade doet aan 't effect. En wat het slot betreft, het zal, wanneer het in verband wordt gebracht met sommige

brokken uit het verhaal, doen denken dat de schrijver hoofdzakelijk door wraakzucht gedreven wordt.' In een andere brief bepleit hij het weglaten van de data om een proces wegens 'diffamatie' te voorkomen

Op 25 september 1860 werd in de Tweede Kamer gediscussieerd over de *Max Havelaar* en niet over de esthetische kwaliteiten van de roman. Bij deze gelegenheid zei het liberale kamerlid W.R. van Hoëvell, dat het boek een 'rilling' door het land had doen gaan. Uit de recensies in de kranten komt naar voren dat de esthetische kwaliteiten van het boek worden gewaardeerd maar dat men zich niet voor kan stellen dat de schets van het leven in de binnenlanden van Java juist is. De *NRC* roept op de uitdaging van Multatuli aan te nemen en hem tegen te spreken, opdat hij de bewijzen kan leveren, als hij die heeft.

De in kranten en tijdschriften verschenen reacties op *Max Havelaar* documenteren natuurlijk maar voor een deel de ontvangst van het boek in het Nederland van 1860. De conclusies waartoe de bestudering ervan leidt, moeten met gepaste reserve beschouwd worden. De tendensen die we in het materiaal waarneem zijn de volgende:

1. Men is praktisch unaniem van oordeel, dat Max Havelaar een literair meesterwerk is. De figuur van Droogstoppel, de toespraak tot de hoofden van Lebak en vooral het Saïdjah-verhaal worden voortdurend als hoogtepunten genoemd. Men roemt ook de schitterende stijl. Enige kritiek is er op de gedachtesprongen en uitweidingen in het verhaal en op de relatie van Droogstoppel met het verhaal van Havelaar. Maar de meeste recensies gaan niet zeer expliciet en uitgebreid in op de literaire kwaliteiten, want, in tegenstelling tot Multatuli's klachten over uitsluitend mooivinderij, besteedt men 2. het grootste deel van zijn tekst aan de bespreking van wat men als de hoofdzaak, als de strekking van het boek beschouwt: de mishandeling van de Javaan. Hoewel men soms twijfelt aan het waarheidsgehalte van de beschrijvingen, is men algemeen van oordeel dat dergelijke toestanden niet zouden mogen voortduren.
3. Veel lof is er voor Multatuli's uiteenzetting over de kloof tussen de officiële en de werkelijke waarheid in de ambtelijke verslagen over de toestand in Indië.

'Ze vonden het een mooi boek, maar ze deden niets', is de indruk die Multatuli zelf aan de ontvangst van zijn boek overhield. Men deed inderdaad niet wat Multatuli verwachtte en wilde. Als men ziet in welke situatie zijn boek terecht kwam, moet men constateren, dat het waarschijnlijk ook niet veel anders had kunnen gaan. Multatuli had eenvoudigweg naïeve en al te ambitieuze verwachtingen van het concrete effect dat een roman op korte termijn kan hebben, terwijl de politiek zijn eigen programma had, dat maar gedeeltelijk ruimte liet voor Multatuli en zijn zaak. Misschien moet men zelfs zeggen dat er meer uitgekomen is dan redelijkerwijs te verwachten was. De doorsnee-recensent treft echter geen blaam. Die herkende het boek als een meesterwerk en riep op tot onderzoek naar en uitroeiing van misbruiken. Meer kon men in billijkheid niet van hem verwachten.

Je ziet dat medio 19^e eeuw het socialisme opkomt. Er komen wetten om de kwetsbaren te beschermen en de slavernij wordt afgeschaft. Zo wordt op initiatief van het liberale kamerlid Samuel van Houten in 1874 fabrieksarbeid voor kinderen onder de twaalf jaar verboden. Het was een eerste stap op weg naar verbetering, maar voorlopig bleven de wantoestanden voortbestaan. De controle op de naleving van de nieuwe wet was gebrekkig en kinderarbeid in de landbouw en thuis bleven buiten de regelgeving. Het Kinderwetje van Van Houten was de eerste sociale wet in Nederland.

Daarnaast ontstond er sinds het eind van de 18^e eeuw medeogen met het lot van de slaven in de overzeese gebiedsdelen. Het initiatief voor afschaffing in de Europese koloniën kwam uit Groot-

Brittannië. In 1814 ondertekende Nederland een internationaal verdrag voor stopzetting van de handel in slaven. Op 1 juli 1863 werd de slavernij zelf officieel afgeschaft in Nederlands belangrijkste slavenkolonie Suriname.

Opdracht 8

Het beoordelingsmodel voor deze presentatie kan elke docent zelf opstellen.

Extra bronnen over Foucault

- Peters, M. A. (2003). Truth-telling as an educational practice of the self: Foucault, parrhesia and the ethics of subjectivity. *Oxford review of education*, 29(2), 207-224.
- Kuntz, A. M., & Pickup, A. (2016). Critical Inquiry for the Social Good: Methodological Work as a Means for Truth-Telling in Education. *Critical Questions in Education*, 7(3), 171-177.
- [https://www.boomfilosofie.nl/actueel-item/80-1711 Foucault-De-moed-tot-waarheid](https://www.boomfilosofie.nl/actueel-item/80-1711-Foucault-De-moed-tot-waarheid)
- <https://schooltv.nl/video/michel-foucault-1926-1984-macht-en-tegenmacht/>
Schooltv aflevering over Michel Foucault